

УДК 930:792.03(477)''18/19''

Н. А. Шкода, А. М. Крилова

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ НАДДНІПРЯНЩИНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджується розвиток українського драматичного театру Наддніпрянщини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в контексті історії національно-культурного відродження. Проблема етносоціальних функцій національного театру висвітлюється в контексті аналізу необхідного комплексу джерел. Характеризуються основні групи джерел з означеної проблеми, визначається їх наукова інформаційна цінність. Наголошується, що найчисленнішу групу джерел становлять матеріали особового походження (мемуари та епістолярна спадщина), що зумовлено специфікою предмета дослідження.

Ключові слова: театр, історичні джерела, мемуари, епістолярна спадщина, національно-культурне відродження, архів

Проблема історії національного драматичного театру Наддніпрянської України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. є важливою та багатоаспектною. На сучасному етапі спостерігається цікавість науковців до історії національно-культурного відродження. У даному світлі набуває ваги необхідність вивчення історії театру в контексті подій, завдань національно-культурного відродження. Дослідження даної проблеми засвідчує існування численного комплексу різноманітних джерел. Тому доцільним є аналіз саме джерелознавчого аспекту проблеми.

Огляд джерел з історії українського драматичного театру Наддніпрянської України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в контексті історії національного руху не був предметом спеціального дослідження. Метою статті є аналіз джерельної бази означеної проблеми. Задля реалізації поставленої мети виділено та охарактеризовано основні групи джерел.

Джерельну базу дослідження складають різні за походженням та інформативним потенціалом писемні джерела, які можна класифікувати таким чином: 1) джерела особового походження (мемуари, епістолярна спадщина); 2) законодавчі акти; 3) контрольно-звітна документація; 4) звернення громадян; 5) періодика.

Найчисленнішу групу джерел становлять матеріали особового походження, що зумовлено специфікою предмета дослідження.

Цінність використаних джерел особового походження зумовлена тим, що належать вони конкретному автору і відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, в них закладена своєрідна інформація соціально-психологічного рівня. Ці матеріали містять такі відомості, яких немає в інших джерелах. Їх використання дає змогу більш об'єктивно й колоритно відтворити мало досліджені події історії національного театрального мистецтва.

Важливість вивчених мемуарів для дослідження даної проблеми зумовлена тим, що написані вони безпосередніми учасниками тогочасних подій театрального життя Наддніпрянської України. У спогадах відчувається подих епохи, у них багато лірики, проте до свідчень мемуаристів варто ставитись критично. Значна частина спогадів написані через багато років після згадуваних подій, а за цей час у авторів притупилася гострота пам'яті, чимало з них змінили свої погляди, ставлення до сприйняття дійсності, дехто, може, позбувся зайвих емоцій і почав більш об'єктивно оцінювати минулі події та їх учасників. Використану мемуарну літературу можна умовно поділити на дві групи: спогади театральних діячів (артистів, режисерів), членів їх родин і спогади українських громадських діячів, істориків, театральних критиків. У спогадах корифеїв української сцени (М.Садовського "Мої театральні згадки" [1], П.Саксаганського "По шляху життя" [2], І.Мар'яненка "Минуле українського театру" [3], С.Тобілевич "Мої стежки і зустрічі" [4]) та інших артистів тієї епохи містяться важливі свідчення з історії театру, зокрема про обставини виникнення першої професійної трупи, причини її розколу і подальшого дроблення професійного сценічного руху, розмірковування про причини розбіжностей між провідними театральними діячами. У мемуарах інших артистів та їх сучасників (Г.Юри "Мое життя. Спогади. Статті" [5], О.Лисенка "Спогади про батька" [6], Ю.Шумського "Оповідання і статті" [7]) наводяться факти, які висвітлюють деякі аспекти історії самодіяльних сценічних гуртків, насамперед соціальний склад аматорського руху, його динаміку, творчі зв'язки артистів-аматорів із виконавцями-професіоналами та інше. Наприклад, із спогадів О.Лисенка, сина видатного українського композитора М.Лисенка, довідуємося про численні домашні постановки українських вистав у родині композитора, про його особисті й творчі зв'язки з деякими галицькими драматургами і театральними діячами. Мемуари відомого українського театрального артиста Г.Юри містять факти з його аматорської діяльності, свідчення про його перебування на галицькій сцені, дружні творчі зв'язки з багатьма галицькими артистами, серед яких був майбутній український театральний новатор Лесь Курбас. Відомий український артист Ю.Шумський у спогадах наводить цікавий і важливий фактичний матеріал, що відтворює перш за все соціальний склад сценічного аматорського руху в Херсоні на початку ХХ ст., репертуарну спрямованість любительських гуртків, популярність українських вистав.

У спогадах деяких громадських діячів (С.Русової "Мої спомини" [8], Д.Дорошенка "Мої спомини про давнє минуле" [9], В.Кедровського "Обриси минулого" [10], В.Біднова "Спомини про Маркіяна Кащенко" [11])

постає картина національно-визвольного руху, діяльності українських культурно-просвітницьких організацій – громад, “Просвіт” та інших. З цих мемуарів ми дізнаємося про важливе місце театральної справи в їх діяльності. Наприклад, відома українська громадська діячка С.Русова у спогадах повідомляє про успішну, плідну театральну діяльність київської громади у 70-ті рр. XIX ст., про талановитість та відданість громадській праці артистів-аматорів. С.Русова брала активну участь у постановках вистав цієї громади. Колишній громадivecь В.Кедровський у мемуарах наводить цікаві факти про сценічну творчість елісаветградських громадівців, що опинилися через урядові переслідування у Херсоні в середині 80-их рр. XX ст. Із спогадів відомого громадського діяча, історика Д.Дорошенка довідуємося про активну сценічну діяльність катеринославських просвітян, соціальний склад учасників аматорських гуртків самої просвіти та її філій, участь в аматорських постановках відомої професійної артистки Н.Дорошенко, дружини Д.Дорошенка.

Достатньо інформативною групою джерел особового походження з аналізованої проблеми вважаємо численні листи театральних діячів та їх сучасників, що являють собою основу джерельної бази даного дослідження. Найчисленнішу епістолярну спадщину залишили провідні театральні діячі, фундатори національного театру, – М.Кропивницький, М.Старицький, І.Карпенко-Карий. Багато цих листів опубліковано в зібраннях їх творів. Епістолярна спадщина сценічних діячів зберігається у фондах державних архівів і архівних установ України. У нашій науковій роботі було використано листи, що зберігаються в таких Центральних державних архівах і архівних установах: Центральний державний музей театральний, музичного і кіномистецтва України (архіви М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого, М.Левченко, Г.Хоткевича, Г.Борисоглібської, М.Хутірної, І.Мар’яненка, М.Заньковецької, М.Садовського, М.Губчака, М.Старицького), Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (Ф.3. Листування), Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (Ф.41 М.Кропивницького, Ф.90 П. Руліна, радянського театрознавця), Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України (Ф.61 В. Левицького, відомого галицького громадського діяча, редактора галицької “Зорі”, Ф.15 М. Старицького, Ф.28 О. Пчілки, Ф.110 М. Вороного).

Епістолярна спадщина є своєрідним портретом тієї епохи й авторів листів, вона характеризує їх психологію, погляди, моральні принципи, людські якості. Саме листи фіксують справжні почуття, думки, вчинки корифеїв української сцени в досліджувану епоху. Епістолярні джерела допомогли з’ясувати причини розвитку українського професійного театального руху, вони свідчать про суперечливий характер його розвитку, відтворюють картину справжніх стосунків між провідними театральними діячами, містять інформацію про низку негативних чинників, що заважали розвитку національного театру. Цінність і переваги цього виду джерела полягають у тому, що події в листах відтворюються хронологічно чітко, листи передають емоційно-психологічний стан їх авторів безпосередньо під час подій в історії театру. Наприклад, саме з листа М.Старицького до редакції газети “Новое время” [12] ми дізнаємося про певну напруженість стосунків між М.Старицьким і М.Кропивницьким ще до виникнення першої професійної української драматичної трупи. Відомий український артист М.Садовський в одному з листів (без дати) до видатної української артистки М.Заньковецької докладно, відверто та емоційно характеризує чергову конфліктну ситуацію, що склалася між режисером трупи М.Кропивницьким і виконавцями [13]. Саме листування корифеїв свідчить про їх щирі переживання щодо роз’єднання театральних сил, намагання проаналізувати причини конфліктів і налагодити стосунки. Наприклад, І.Карпенко-Карий у листі до М.Старицького від 8 жовтня 1884 р. [14] висловлює думку про творчий плюралізм у театральному мистецтві, що був одним із чинників конфліктів між сценічними діячами. Провідні театральні діячі саме в епістолярних джерелах констатують надзвичайно важливу роль драматичного мистецтва в національно-культурному відродженні. Наприклад, такі висловлювання містяться в листі М.Кропивницького до М.Садовського від 5 травня 1892 р. [15], у листі І.Карпенка-Карого до М.Садовського від 9 грудня 1896 р. [16].

Доповнюють окремі аспекти визначеної проблеми досліджені законодавчі акти. Використаних законодавчих документів лише декілька: Дозвіл управляючого канцелярії Катеринославського губернатора на постанову українських вистав робітниками Калачівської копальні [17]; Дозвіл Новоросійського губернатора на постановку студентами Ришельєвського лицейу вистав від 1857 р. [18]; Розпорядження Київського губернатора чигиринському повітовому ісправнику про дозвіл постановки в місті Златополі Чигиринського повіту декількох українських вистав від 1910 р. [19]; Розпорядження Київського губернатора про дозвіл поставити в златопільській чоловічій гімназії любительську виставу І.Карпенка-Карого “Суєта” від 1913 р. [19]. Необхідно зазначити, що дані документи містять обмежену інформацію щодо означеної проблеми, але їх джерельна цінність полягає в тому, що вони хронологічно точно фіксують дати театральних подій. Згадані документи містять інформацію про соціальний склад учасників деяких аматорських театральних гуртків, географію поширення самодіяльних колективів. Наприклад, дозвіл управляючого канцелярії Катеринославського губернатора свідчить про існування аматорських театральних гуртків у робітничому середовищі Катеринослава, дозвіл Новоросійського губернатора – про залучення до сценічного аматорства студентів, а розпорядження Київського губернатора – про популярність українських вистав серед гімназистів. Проаналізовані документи розкривають політику царизму щодо діяльності українських самодіяльних драматичних колективів, яка характеризувалася постійним і пильним контролем з боку царських чиновників, особливо за репертуаром гуртків.

Окрему групу складає низка документів контролюючо-звітного характеру:

Рапорт катеринославського повітового ісправника Катеринославському губернатору про культурно-просвітню діяльність Професійного товариства робітників по металу Дніпровського заводу в с. Каменськім від 15 січня 1910 р. [20]; Рапорт помічника начальника одеської пошукової служби про закриття Одеського українського клубу від 12 листопада 1913 р. [21]; Рапорт тарашанського повітового ісправника

Київському губернатору від 11 березня 1910 р. [22]; Рапорт чигиринського повітового ісправника Київському губернатору від 1878 р. [22]; Рапорт васильківського повітового ісправника Київському губернатору від 1910 р. [22]; Доповідна записка Ради Одеського українського клубу про культурницьку діяльність членів клубу Одеському градоначальнику від 1913 р. [23]; Річний звіт першого київського Товариства любителів сценічного мистецтва за 1909 р. [24]; Річний звіт звенигородського Гуртка любителів сценічного мистецтва за 1911 р. [25]. Розглянуті документи виникли в момент здійснення театральних подій або за їх гарячими слідами, що підвищує їх інформаційну цінність та рівень достовірності. Більшість контрольно-звітних документів містить важливу інформацію про соціальну базу українського аматорського сценічного руху. Дізнаємося про існування любительських гуртків в осередку робітників (Рапорти катеринославського, чигиринського повітових ісправників), учнів (Рапорт тарасанського повітового ісправника), міщан і селян (Рапорт васильківського повітового ісправника, Річні звіти київського і звенигородського Гуртків любителів сценічного мистецтва).

У деяких контрольно-звітних матеріалах знаходимо важливу інформацію щодо існування драматичних секцій при багатьох культурно-просвітницьких українських організаціях у досліджуваній період, що додатково підкреслює важливість театру як легального засобу збереження етнічних засад українського народу та поширення сфери вжитку української мови. Наприклад, з доповідної записки Одеського українського клубу Одеському градоначальнику довідуємось про активну, плідну діяльність драматичної секції Одеського українського клубу в 1912 р.

Проаналізовані контрольно-звітні матеріали підтверджують постійний контроль з боку царського уряду за творчою діяльністю українських аматорських колективів. Влада вбачала в національному театрі небезпеку для існуючого режиму, а це опосередковано підкреслює роль самодіяльного сценічного руху як важливого чинника національно-визвольного руху.

Певний джерелознавчий потенціал для вивчення означеної проблеми представляють численні звернення громадян до посадових осіб: прохання від окремих осіб, груп осіб, правління одеської “Просвіти” поставити українські вистави. Наприклад, було досліджено такі звернення: Прохання від службовців залізниці станції Нижнєдніпровськ на ім'я Катеринославського губернатора [26]; Прохання від правління одеської “Просвіти” на ім'я Одеського градоначальника [23]; Прохання помічника директора Кисильовського цукрового заводу в м. Звенигороді Київському губернатору 1910 р. [22]; Телеграма директора Цибульовського заводу Київському губернатору [22]; Прохання від голови уманського відділу Російського товариства захисту тварин Київському губернатору [19]; Прохання рижанівської сільської пожежної дружини Звенигородського повіту Звенигородському повітовому ісправнику 1913 р. [27] й інші.

Розглянуті документи відображають різні аспекти театрального життя хронологічно й географічно точно, конкретно, лаконічно. Незважаючи на обмеженість інформації цих писемних джерел, їх аналіз відтворює густу мережу українських аматорських гуртків, свідчить про популярність української драматургії, характеризує соціальний склад і фахову приналежність учасників самодіяльних колективів. Наприклад, Прохання від правління одеської “Просвіти” на ім'я Одеського градоначальника характеризують репертуар драматичної секції товариства, що складався переважно з українських п'єс. Прохання службовців залізниці станції Нижнєдніпровськ Катеринославському губернатору, прохання директора цибульовського заводу Київському губернатору та інші свідчать про активну участь у театральному аматорському русі робітників.

У роботі ми спираємося на публікації у періодичних виданнях тієї епохи – газет і журналів Криму, Одеси, Києва, Дніпропетровська, Львова різної ідейної спрямованості: “Зоря”, “Вестник Екатеринославской железной дороги”, “Театр”, “Одесские новости”, “Салгир”, “Русская ривьера”, “Крымский курьер”, “Крымский вестник” та інші. Публікації тогочасної преси висвітлюють соціальний склад аматорського сценічного руху, ставлення населення різних міст до українського драматичного мистецтва, з'ясовують характер і форми зв'язків між аматорами і професійними виконавцями, свідчать про триумфальний характер виступів українських професіональних труп у багатьох містах України і Російської імперії, про різне ставлення громадськості до роз'єднаності кращих національних сценічних сил. Наприклад, кореспондент сімферопольської газети “Салгир” від 25 грудня 1898 р. [28] у своїй публікації пише про постановку українських вистав сімферопольськими гімназистами на канікулах, а кореспондент ялтинської газети “Русская ривьера” від 14 грудня 1908 р. [29] – про постановку п'єси І.Карпенка-Карого “Суєта” в ялтинській жіночій гімназії. Кореспондент одеської газети “Театр” від 9 січня 1896 р. [30] сповіщає про успішні постановки українських вистав солдатами-аматорами у частинах війська Одеського гарнізону, а журналіст сімферопольської газети “Салгир” від 20 лютого 1897 р. [31] – про активну діяльність аматорського солдатського гуртка у 51-му піхотному Литовському полку, який розташовувався поблизу Сімферополя. Цінність періодичної преси як джерела полягає в тому, що інформацію про театральні та інші події вона подає оперативно, безпосередньо їх відображає. Але беззастережно використовувати газетні та журнальні публікації не можна, оскільки їх зміст, його об'єктивність залежать від кваліфікації авторів і від тогочасних соціально-політичних умов.

Нами було використано документи Державного архіву Дніпропетровської області (Ф.11 Канцелярія Катеринославського губернатора), Державного архіву Київської області (Ф.2 Канцелярія Київського губернатора, Ф.10. Київське губернське у справах про товариства присутності), Державного архіву Одеської області (Ф.1 Канцелярія Новоросійського генерал-губернатора, Ф.2. Канцелярія Одеського градоначальника, Ф.162. П.Зеленого). Більшість матеріалів в значених архівів містить, головним чином, інформацію стосовно різних аспектів історії українського аматорського театру в досліджуваній період.

Таким чином, джерельна база даної проблеми є достатньо репрезентативною. Було опрацьовано та проаналізовано різноманітні за походженням та ступенем інформативності опубліковані джерела та архівні

матеріали. Досліджені історичні джерела дають можливість сформулювати цілісне уявлення про особливості розвитку національного театру в означену епоху, з'ясувати його місце та роль в національно-культурному відродженні, дослідити низку сприятливих та негативних чинників його розвитку. При подальшому дослідженні означеної проблематики доцільним буде вивчення джерельної бази історії галицького драматичного театру в другій половині XIX – на початку XX ст.

Джерела та література

1. Садовський М. Мої театральні згадки / М. Садовський. – К.: Держ. вид. образ. мист. і муз. літ., 1956. – 204 с.
2. Саксаганський П.К. По шляху життя. Мемуари / П.К. Саксаганський. – Київ-Харків: Держлітвидав, 1935. – 232 с.
3. Мар'яненко І. Минуле українського театру / І. Мар'яненко. – К.: Мистецтво, 1953. – 182 с.
4. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі / С.Тобілевич. – К.: Держ. вид. образ. мист. літ. УРСР, 1957. – 475 с.
5. Юра Г. Моє життя. Спогади. Статті / Г. Юра. – К.: Мистецтво, 1987. – 368 с.
6. Лисенко О.М. Спогади про батька / О.М. Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1991. – 368 с.
7. Шумський Ю. Оповідання і статті. Зустрічі, враження, образи / Ю. Шумський. – К.: Мистецтво, 1964. – 175 с.
8. Русова С.Ф. Мої спомини / С.Ф. Русова. – К.: Україна-Віта, 1996. – 208 с.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле / Д. Дорошенко. – Вінніпег, Манітоба: Тризуб, 1949. – 164 с.
10. Кедровський В. Обриси минулого / В. Кедровський. – Нью-Йорк, Джерзі Сіті, 1966. – 183 с.
11. Біднов В. Споми́ни про Андрія́на Кашченка / В. Біднов // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Ч.7.
12. Старицький М.П. Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.6. – 831 с.
13. Центральний державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України. Архів М.Заньковецької. – Спр.1507. – арк. 1.
14. Центральний державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України. Архів І.Карпенка-Карого. – Спр.3856. – арк. 1.
15. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.90. – Оп.1. – Спр.54. – арк. 114.
16. Карпенко-Карий І. Твори: В 3 т. – К.: Дніпро, 1985. – Т.3. – 373 с.
17. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.11. – Оп.1. – Спр.364. – арк. 343.
18. Державний архів Одеської області. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.2170. – арк. 219.
19. Державний архів Київської області. – Ф.2. – Оп.229. – Спр.16. – арк. 554.
20. Державний архів Київської області. – Ф.2. – Оп.180. – Спр.702. – арк. 39.
21. Державний архів Одеської області. – Ф.162. – Оп.1. – Спр.6. – арк. 3.
22. Державний архів Одеської області. – Ф.2. – Оп.226. – Спр.16. – арк. 266.
23. Державний архів Одеської області. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.379. – арк. 81.
24. Державний архів Київської області. – Ф.10. – Оп.1. – Спр.475. – арк. 1.
25. Державний архів Одеської області. – Ф.1. – Оп.195. – Спр.638. – арк. 16.
26. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.11. – Оп.1. – Спр.988. – арк. 37.
27. Державний архів Київської області. – Ф.2. – Оп.229. – Спр.176. – арк. 92.
28. Салгир. – Симферополь, 25 декабря 1898. – № 183. – Без автора.
29. Русская ривьера. – Ялта, 14 декабря 1908. – № 281. – Без автора.
30. Театр. – Одесса, 9 января 1896. – №8. – Без автора.
31. Салгир. – Симферополь, 20 февраля 1897. – № 23. – Без автора.

Schkoda N. A., Krylova A. M. History of the Ukrainian drama theater of Naddnepryanshchina in the context of history of national and cultural revival in the second half of XIX – at the beginning of the XX century: source study analysis.

Development of the Ukrainian drama theater of Naddnepryanshchina in the second half of XIX – at the beginning of the XX century in the context of history of national and cultural revival is investigated in the article. The problem of ethnosocial functions of national theater is covered in the context of the analysis of a necessary complex of sources. The main groups of sources on this problem are characterized, their scientific information value is defined. It is emphasized that the most numerous group of sources is made by materials of a personal origin (memoirs and epistolary heritage) that is caused by specifics of an object of research.

Key words: theater, historical sources, memoirs, epistolary heritage, national and cultural revival, archive.

Шкода Н. А., Крылова А. Н. История украинского драматического театра Надднепрянщины в контексте истории национально-культурного возрождения во второй половине XIX – в начале XX ст.: источниковедческий анализ

В статье исследуется развитие украинского драматического театра Надднепрянщины во второй половине XIX – в начале XX в. в контексте истории национально-культурного возрождения. Проблема этносоциальных функций национального театра освещается в контексте анализа необходимого комплекса источников. Характеризуются основные группы источников по данной проблеме, определяется их научная информационная ценность. Подчеркивается, что самую многочисленную группу источников составляют материалы личного происхождения (мемуары и эпистолярное наследие), что обусловлено спецификой предмета исследования.

Ключевые слова: театр, исторические источники, мемуары, эпистолярное наследие, национально-культурное возрождение, архив.